

Реиндустриализацията в Европейския съюз и структурните изменения в българската индустрия

Проф. д-р Искра Христова - Балканска,
Институт за икономически изследвания - БАН

Насоката към реиндустриализация на ЕС е резултат на структурните изменения в европейската индустрия, които са обусловени от дълбоките промени в икономическата, социалната и информационно-технологичната сфера в Европа и в света. В статията се изясняват някои от основните причини за намаляване на дела на индустрията в икономиката на развитите страни от ЕС, същността на реиндустриализацията в Европа и в България.

Структурни изменения в европейската индустрия - теория и практика

Измененията в структурата на европейското производство са продиктувани от икономическата и социалната политика на ЕС, от въвеждането на съвременни форми на организация и управление на компаниите и от усилията на европейските предприятия да подобрят ефективността на производството в условията на динамично развиваща се икономика. В дългосрочен аспект структурните промени в икономиката имат различно измерение в сравнение с краткосрочните влияния, които се дължат на временни циклични дисбаланси, на спекулативните тенденции на пазарите, на външните шокове, които въздействат върху реалния и финансов сектор. Структурните изменения в индустрията имат много по-голямо значение, защото влияят на макроикономическото развитие и на икономическия растеж на страната. Някои сектори на производството се развиват по-успешно от други и се изменя значението за икономиката на страната на едно или друго производство. По примера на редица страни е известно, че индустрията на дадена страна не се развива винаги възходящо. Някои производства се закриват за сметка на появата на нови, по-

съвременни индустрии, но е възможно това да не се случи и „съдбата“ на дадена страна да е такава, че тя да остане с производствени сектори с нисък потенциал на растеж.

Дългосрочните изменения в индустриалната структура се отразяват върху факторите на производство и по-специално върху труда, капитала и предприемачеството. Основните фактори, които определят структурните изменения в индустрията, са глобализацията на икономическите отношения, динамичното развитие на информационно-технологичните средства, силната конкуренция на международния стоков пазар. Измененията в индустрията се определят и от промените в структурата на търсенето, т.е. на движението на вътрешните и външните цени на стоките и услугите, както и от тези в съвкупния доход, които водят до изменения в производството и потреблението на дадена страна. Внедряването на технологичните промени в производството в Европа се отрази положително върху производителността на труда, върху иновационното развитие на индустриите. Създадоха се възможности за диверсифициране на производството и за разнообразяване на произвежданите стоки и услуги в зависимост от нарастването на изискванията и предпочитанията на европейските потребители. Навлизането на американските компании на европейския пазар, възникването на социално-икономически напрежения между компаниите и профсъюзите, усилването на конкуренцията в Европа поради провежданите политики на ЕС, насочени към регулиране на производството, главно в областта на тежката индустрия, се отразяват неблагоприятно върху ефективността на европейските компании, които в някаква степен загубиха монополното си положение на европейския пазар при намаляващ размер на печалбите. Политиката на ЕС и на развитите страни членки се насочи към приспособяване на микро- и макроикономическата политика в съответствие със структурните изменения в производството, за да реализират поставените цели за икономически растеж и за повишаването на благосъстоянието на страната. Неблагоприятните тенденции на спадане на печалбите на големите европейски компании при нараснали разходи за производство сравнително намали конкурентните им възможности в сравнение с тези на основните им конкуренти на международния пазар на стоки и услуги.

Политиките на Европейската комисия (ЕК) бяха насочени към стимулиране на производството на европейските компании чрез предоставянето на субсидии на национално и регионално равнище и повишаването на тяхната роля като приоритетни структурни единици на европейската икономика. Един от методите е „замразяването“ на работните заплати на трудовия пазар, което беше трудно осъществимо при наличието на силни профсъюзи и законодателство, защитаващо работниците. Политиката на

„социален дъмпинг“ в развитите европейски страни доведе до съкращаването на работни места в индустрията.

Другият метод е преместването на производството (или на части от него зад граница) в държави, където производствените разходи са сравнително по-ниски. Стимулите на европейските големи компании да инвестират зад граница са повишаването на печалбите и ефективността на производството при по-малки разходи на труд и капитал. Висококонкурентният европейски пазар тласка европейските компании да отделят значителни суми за инвестиции в наука и развитие, за да запазят производствения дял в даден индустриален сектор. Инвестициите в нови производства са задължителни за компаниите, които работят в един отрасъл и за тези от тях, които имат участие в други производства. Локализирането на дадено производство или бизнес зад граница, (офшоринг / offshoring) позволи на европейските компании да разширят възможностите за внос и износ, да печелят конкурентни преимущества от по-ниските разходи за производство зад граница.

Европейските компании участват активно в сливания и придобивания на дялов капитал на задгранични фирми, което увеличи обема на осъществените преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) от европейските компании. Изнасянето на производството на други пазари позволи на европейските компании постепенно да ограничат инвестициите на вътрешния високоразвит и избирателен пазар в Европа. Участието на европейските фирми в операции на сливания и придобивания (респективно на ПЧИ) разшири тяхната икономическа и финансова мощ и допринесе за тяхното утвърждаване като транснационални компании (ТНК). Европейските компании проникнаха в различни сектори на индустриалното производство зад граница и това повиши външната конкурентоспособност на европейското производство. Редица трудово интензивни и замърсяващи производства бяха изнесени извън Европа и това доведе до ограничаването и до изчезването на цели традиционни отрасли в индустрията на развитите европейски страни. Променената производствена структура в Европа беше съпроводена отново с постепенната загуба на работни места. Европейските фирми реструктурираха оперативната и производствената дейност в съответствие с променената икономическа среда в Европа. Намаляването на дела на индустрията в икономиката на развитите страни от Западна Европа беше дефинирана като „*деиндустриализация*“ на европейската икономика от академичните и професионалните кръгове.

Структурата на европейската индустрия се променя също с навлизането на малките и средни предприятия (МСП), които оперират в производствени

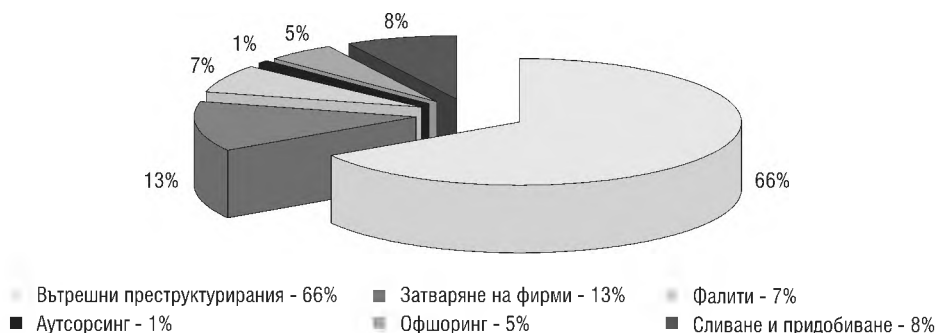
и пазарни ниши, извън дейностите на големите компании. Причината е, че МСП произвеждат при по-ниски цени и с по-малко разходи. Инвестициите в нови производства позволяват на МСП да внедряват високотехнологични производства и да печелят конкурентни преимущества, както и да предлагат на пазара стоки с висока добавена стойност. Управлението на производството и персонала е по-ефективно и гъвкаво и се реализират икономии от мащаба. Социалните разходи в МСП са умерени, за разлика от тези в голяма компания.

Въпросът за „*деиндустриализацията*“ на Европа възникна отново след 2000 г., когато започва нова вълна на участия на големите европейски фирми в операции по сливане на компании и/или придобиване на дялов капитал в световен мащаб. Износът на производство, или аутсорсинг (outsourcing)¹, позволи прехвърлянето на редица нерентабилни за европейските фирми производства и услуги към задгранични контрагенти, които извършваха същата дейност при по-ниски разходи. МСП участват дейно в задгранични инвестиции, като изнасят определени дейности или предоставят бизнес услуги на фирми зад граница. След като страните от Централна Европа (2004 г.) и България и Румъния (2007 г.) станаха част от ЕС, европейските компании бързо локализираха основни индустриални производства например в Полша, Чехия, Словакия, Унгария. Тези дестинации предоставяха редица привлекателни преимущества за европейските компании. Сред тях е географската близост на страните от Централна Европа до западноевропейските пазари, наличието на висококвалифицирани инженерни кадри и подготвени специалисти, сравнително по-ниските в сравнение със Западна Европа разходи за труд и компенсации на зает.

Закриването на трудово интензивните индустриални сектори от Европа, а и на отрасли, произвеждащи стоки с по-висока добавена стойност, се прикрива чрез т.нар. вътрешни реструктурирания на производството, които почти винаги означават загуба на работни места. Между януари 2002 г. и октомври 2007 г. в индустриалните предприятия в Западна Европа са закрити 8,9% от работните места. В Ирландия 27,9% от закритите работни места се дължат на делокализация на производство или услуги зад граница, в Португалия се закриват 26,3% от работните места, а в Дания - 23,2%. Географското разпределение на загубата на работни места в Европа през първото тримесечие на 2014 г. показва, че най-много работни места са закрити в Германия (15 506), във Великобритания (7076), Франция (6991),

¹ Аутсорсинг означава предоставянето на някои от вътрешните функции на дадена компания на външна фирма. Организацията, която поема изпълнението на предоставените функции се нарича дестинация на производствения износ.

Нидерландия (4956), Испания (4272), Швеция (3807). Нови работни места са открити в Полша (11 320), във Великобритания (9428), Румъния (5975), Франция (4837), Чешката Република (3336). Понастоящем страните - членки на ЕС-28, изпитват все още отпечатъка на суверенната дългова криза и загубата на работни места показва, че спадът в икономиките като следствие и на икономическата криза не може да бъде преодолян. Фигура 1 показва, че най-голям брой работни места са закрити поради вътрешни реструктурирания на фирмите (66% от работните места), поради затваряне на фирми (13%), поради фалити (7%). Загубата на 14% общо работни места се дължи на операциите по сливания и придобивания, на офшоринг и аутсорсинг операции, което в някаква степен опровергава оповестената главна причина за деиндустриализацията, а именно, че преместването на производства зад граница е една от главните причини за спада на индустрията в Европа. Очевидно, че изнасянето на производства в чужбина оказва влияние върху европейското производство, но наред с това оказват влияние и редица други фактори като необходимост от внедряване на нови технологии, повишаване на конкурентоспособността на производството, други фактори от финансов, търговски и социален характер, които се оформят като вътрешни реструктурирания, които са и главната причина за закриването на работните места в Европа.

Фигура 1. Загуба на работни места в ЕС-28 към април 2014 г. В проценти.

Източник: European Monitoring Centre of Restructuring, April 2014.

Повишаването на международната конкуренция, която е следствие на либерализирането на международната търговия и плащания, е фактор, който силно влияе върху състоянието на европейската промишленост. Транснационалните компании извън пределите на Европа осъществяват значителни капиталовложения в търговията, в нови индустриални центрове, в банките в Европа и в света. Това също оказва отрицателен външен ефект върху европейската индустрия, ориентирана към износ. Европейските компании свиват бизнеса

си в рамките на ЕС. Относителният дял на добавената стойност на сектор индустрия на страните - членки на ЕС, се е намалил с 3,2 % за периода 1997-2007 г. След 2000 г. отрасли като металообработване, телекомуникации, производство на електроенергия, текстил, хранителна промишленост, химия намалиха значението си в европейската индустрия. Непосредствен отрицателен резултат от този външен шок е намаляването на заплатите на нискоквалифицираните работници в индустрията. За сметка на индустрията нараства относителният дял на добавената стойност на услугите, главно на финансовите услуги, на търговията с недвижими имоти и на други видове услуги, чийто дял в добавената стойност нараства в споменатия период с 3,3 %.

Причините за деиндустриализация най-общо могат да се характеризират с развитието на следните явления: *Първо*, мобилността и интернационализацията на капитала увеличи обемите ПЧИ, осъществявани от европейските фирми; *Второ*, по обем и стойност търговията със стоки и услуги се повиши благодарение на бързото развитие и използване на високотехнологични продукти и на интернет. *Трето*, нарасналата икономическа мощ на бързо индустриализиращите се страни в условията на глобализация увеличи конкуренцията на световния пазар и наложи ускорено реструктуриране на европейските индустриални фирми.

Политики на ЕС по отношение индустрията в унисон с програмата Европа 2020

Основната цел на Управляващите органи на ЕС е издигането на ролята на европейската индустрия. „Европа трябва да възроди значението на промишлеността си през XXI век“. Индустриалната политика на ЕС се нуждае от ново начало и приоритети поради няколко главни причини. На *първо място*, европейската индустриална политика стимулира търсенето в Европа и насърчава инвестиционния процес. Това се отразява благоприятно върху макроикономическото развитие на Европа, което остана твърде разклатено след икономическата криза и суверенната дългова криза. На *второ място*, по време на икономическата криза бяха закрити или свити до минимум производства, а загубата на работни места беше значителна, което несъмнено промени икономическата структура на развитите страни в ЕС, а по-слаборазвитите икономически страни претърпяха и още по-големи загуби в материални и човешки ресурси. Това налага изработването на нова индустриална политика, която може да доведе до по-устойчива на трусове икономическа среда. На *трето място*, редица икономисти призовават към отказ от неолибералните концепции, свързани с регулирането на търсенето и предлагането чрез пазарните механизми.

Постигането на тези цели се основава на механизми на въздействие, между които инвестициите, иновациите, използването на икономически инструменти, насочени към повишаването на конкурентоспособността на европейските предприятия в условия на добре функциониращ европейски вътрешен пазар, развити търговски връзки, опазване на околната среда и капиталовложения в научноизследователската дейност. Това изисква предложения за партньорство между институциите на ЕС и страните - членки на ЕС, в областта на европейската индустрия. Основните насоки за приспособяването на индустрията към структурните промени са създаването на благоприятна бизнес среда, главно за МСП, по-ефективен промишлен потенциал, научни изследвания, технологично развитие и иновации.²

Реиндустриализацията на Европа означава стимулиране на инвестициите в нови технологии, подобряване на условията за бизнес, на достъпа до пазари и до финансиране, издигане ролята на МСП и подобряването на образованието на работната сила чрез засилването на връзките на университетите с бизнеса.

Основният проблем е, че липсата на доверие към икономическото и финансово състояние на ЕС вследствие на непреодоляната все още суверенна дългова криза задържа инвестициите. Това определя слабото търсене и недостига на квалифицирана работна ръка, което на свой ред също води до свиване на инвестициите в индустрията и поражда порочен кръг на загуба на нови работни места, който задълбочава стагнацията в икономиката. Действията, насочени към прекъсването на низходящата тенденция в развитието на индустрията, следва да повишат дела на индустрията от 15,6 % от БВП на ЕС-28 до 20 % съгласно Европа 2020. В ЕС има съгласие относно главните проблеми, които стоят за разрешаване пред европейската индустрия като „липсата на инвестиции, които спират навлизането на иновациите в индустрията“, „индустрията се нуждае от по-добро реализиране на нейната продукция в рамките на единния вътрешен пазар и извън него“, „необходимост от по-добро финансиране, особено на МСП, и по-нататъшно усъвършенстване на квалификацията на работната сила“.

Някои възгледи относно реиндустриализацията в България

Реиндустриализацията стана цел и за България. Няма единно мнение относно същността и начините на нейното провеждане. За някои икономис-

² An integrated Industrial Policy for the Globalisation Era Putting Competitiveness and Sustainability at Front Stage, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European economic and social committee and the Committee of the regions, SEC (2010) 1272, COM (2010) 614, EC. P. 10

ти тя е национализация с всичките произтичащи от този факт последствия, а за други тя следва да е съобразена с наличните национални ресурси, които да се капитализират в една бъдеща добавена стойност на икономиката. Необходимо е да се направи сериозна оценка за сегашната производствена структура на България и степента на квалификация на работната сила и за привличането на инвестиции в приоритетни отрасли. Следва да се прецени какъв тип индустриално развитие е необходимо за България. Дали трябва да се инвестира в големи индустриални предприятия и да се печели от по-големия обем производство, или трябва да се заложи на маневреността и ефективността на МСП, които да произвеждат стоки с по-висока добавена стойност. Важно е да се направи преценка и на сегашното състояние и квалификация на работната сила.

Българското производство претърпя значителни изменения. Загубата на работни места в индустрията започна още в началото на прехода към пазарна реформа, а впоследствие приватизацията доведе до унищожаването на материални ценности и на работни места, което означаваше загуба от над 1 милион работни места. Редица индустрии бяха закрити, както и учебни заведения, които подготвяха професионални кадри за определени отрасли на индустрията. Много от високкоквалифицираните работници емигрираха зад граница, търсейки по-добра реализация.

Въпреки приватизацията и ликвидирането на предприятия от тежкото машиностроене, леката промишленост и други, индустрията в България има висок относителен дял в БВП, по-висок от средния за ЕС-28. През 1999 г. дялът на индустрията съставлява 29 % от БВП и създава 31 % от работните места. През 2000 г. тя спада до 25,88 %, а през 2005 г. се увеличава до 29 %, като през 2009 г. тя съставлява 31,3 % от БВП.³ Само преработващата промишленост дава 19 % през 2009 г. срещу 17 % от добавената стойност през 2008 г. и заема все още голям дял в общата брутна добавена стойност на икономиката в сравнение с ЕС като цяло. Първичният сектор е по-широк в сравнение с този на ЕС, поради по-големия дял на селското стопанство. Това се дължи главно на сегашната специализация на България в областта на текстила и облеклото, в преработката на нефт, в добива на неметални суровини и т.н. Услугите, транспортът и комуникациите, както и електричеството, газта и доставката на водни ресурси имат по-висок относителен дял в българската икономика в сравнение със средното равнище в ЕС.

Към момента българската индустрия се характеризира с преобладаването на производство на стоки с ниска и средна добавена стойност. Ин-

³ Изчислено по данни от НСИ за еволюция на БВП.

дустриалната структура на България е сходна с тази на страните от Централна и Източна Европа. Отрасли, които имат отрицателен растеж в развитите европейски страни, заемат по-голям дял от промишленото производство и нарастваща роля в икономиката. Износът на стоки с интензивен труд като суровините показват неблагоприятна експортна структура. През 2010 г. 21,9% от работниците са в тежката индустрия (производство на метали, метални изделия, машини и оборудване, превозни средства). Относителният дял на тежкото машиностроене в индустрията на страната е 16,7%. Добавената стойност в тези отрасли е 14,6%. Текстилната и питейна промишленост имат преобладаващ дял в индустрията - 22,20% и 15,90% респективно. В ИТ сектор (компютри, електроника, оптика), заетите са едва 1,8%. Делът на този сектор в индустриалното производство е нисък - 1,2%. Добавената стойност е 1,40% от общата добавена стойност. Средната месечна заплата се колебае около 634 лв. (324 EUR) но се различава в отделните отрасли. Производителността на труда нарасна с около 40% в периода 2000 - 2006 г. Повишението на производителността беше по-високо от средното равнище за ЕС и достигна 25%. През второто тримесечие на 2013 г. индексът на производителност на труда се понижава (НСИ), или БВП на един работник намалява с 0,9% в сравнение с второто тримесечие на 2012 г. Производителността по икономически дейности показва, че равнището на производителността на труда е най-високо в индустриалния сектор - 6 148,1 лв. БДС средно на един зает човек и 14,3 лв. за един отработен от него час. Делът на заетите в този сектор спада в този период с 0,7% до 24,6% от всички работещи лица. По последни данни 54,2% от работниците са в сектора на услугите. Всеки зает в тази сфера произвежда 4792 лв. БДС, като за един отработен човекочас се създават средно 11,5 лв. от текущия обем на БВП. Въпреки обновяването на някои производства и енергоспестяващите технологии, индустрията остава най-енергоемка в ЕС. „Българската индустрия плаща една от най-високите в света цени на електроенергията. Тя е по скъпа само в Чехия. В САЩ и Русия тази цена е с 52%, в Китай с 25%, а в Германия с 8% по-ниска от българската.“ Структурата на износа показва, че половината от стоките за износ са суровини или стоки с ниска добавена стойност, които изпитват цикличните изменения на цените на пазарите на борсови стоки. България е специализирана главно в нискотехнологични продукти с ниска и ниско-средна добавена стойност при сравнително по-високи разходи на труд.

Реиндустриализацията на икономиката не трябва да означава пряка държавна намеса с инвестиции на публични средства, въпреки че и държавните инвестиции, вложени в приоритетни за икономиката отрасли, могат да дадат положителни резултати. Изразходването на парите на данъ-

коплатците, без реална основа за очаквани резултати, не е добра алтернатива. Това означава, че държавата може да играе значителна роля на посредник при осъществяването на инвестиционни проекти, при предоставянето на улеснения в търсенето на пазари за индустриалното производство, при създаването на финансови фондове, за финансиране на производството на нови стоки. Основната цел е подобряването на конкурентоспособността на определен индустриален отрасъл, която може да окаже положителен ефект върху икономиката. Предоставянето на облекчения при производството на стоки с по-висока добавена стойност и за които се намират пазарни ниши е необходимо. Реиндустриализацията зависи пряко от наличието на обоснована държавна политика в образованието, като се подготвят работници за определени отрасли, за които има сравнителни преимущества в България. Образованието трябва да е съобразено с необходимостта на икономиката или в зависимост от желанието за квалификация на работниците.

Друга област, в която държавата може да съдейства за реиндустриализацията, е подобряването на бизнес средата. България има известни сравнителни предимства с ниските данъци, както и с това, че е член на единния вътрешен пазар, но наред с това дейността на фирмите се затруднява от такси и разрешителни, които изискват време и средства. Конкуренцията на международния пазар на стоки и услуги е изострена в най-голяма степен и това изисква наличието на редица външни и вътрешни благоприятни за компанията условия, за да може тя да намери добър пласмент зад граница. Държавната администрация, местната власт трябва да съдействат за улесняване на процеса на учредяването на нови бизнес начинания при ясни правила и условия и чрез финансови и инвестиционни механизми да улесняват външнотърговските отношения на българските компании. Привличането на ПЧИ се основава на добра законова база, но икономическите условия в страната следва да създават възможности за привличане на стратегически инвеститори, които са част от международни производствени вериги с изградени търговски мрежи за пласмент на продукцията. Важен фактор е насочването на средствата по линия на европейските структурни фондове за производителни цели и за поддържането на МСП. Натрупаните спестявания на населението (40 млрд. лв.) показват, че в българската икономика липсват механизми за усвояването на тези средства. Паричните трансфери на българската трудова миграция също щяха да отиват не за потребление или за покупката на недвижими имоти, а за инвестиции в производството и услугите.

Основна цел е реструктуриране и ориентиране на индустрията към производство на преработени стоки с по-висока добавена стойност, а не

доставчик на суровини. Целите на реиндустриализацията в Европа и в България са еднакви, но за България това означава провеждането на добре обоснована държавна индустриална политика, съобразена с икономическите и природни дадености на страната, стимулиране на производителните инвестиции, внос на нови технологии и надзор за изпълнението на тази програма от административните органи. Изработването на приоритети на българската индустрия полага основите на съвременното производство, на реиндустриализацията, основана на привличането на инвестиции, на внедряване на нови високопродуктивни технологии, съобразени със спестяването на енергия и с опазването на околната среда.

Библиография

1. Irving B.Kravis, Lipsey R., The Location of Overseas Production and Production for Export of US Multinational Firms, Journal of International Economics, May 1982, p.201-223.
2. An integrated Industrial Policy for the Globalisation Era Putting Competitiveness and Sustainability at Front Stage, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European economic and social committee and the Committee of the regions, SEC (2010) 1272, COM (2010) 614, EC. P. 10
3. ERM Quarterly, Quarter 1, April 2014, Euroipean Monitoring Centre of Restructuring.
4. A stronger European Industry for Growth and Economic Recovery, MEMO, EC, 10.10.2012.
5. Member States' Competitiveness, performance and Policies. Industrial Performance Scoreboard, 2012, EC.
6. The EU in the world, 2013, A statistical portrait, Eurostat, EC.
7. International trade and Foreign Direct Investment, 2013, Eurostat, EC.
8. Данни на Националния статистически институт за съответните години.
9. Данни от Евростат.
10. Национална програма за развитие: България 2020, Министерство на финансите.
11. Основни икономически и политически решения в ЕС, ноември 2011, ЕК.